

Paweł Izdebski
INSTYTUT PSYCHOLOGII
UNIwersytet KAZIMIERZA WIELKIEGO W BYDGOSZCZY

Adam Izdebski
INSTYTUT HISTORYCZNY
UNIwersytet WARSZAWSKI

PSYCHOLOGIA BRYTYJSKA W LATACH 1918–1939

WSTĘP

Słowo „psychologia” zostało po raz pierwszy użyte w 1853 r. w opublikowanej na Wyspach Brytyjskich książce J.D. Morella *Elements of psychology*. Upłynęło jednak wiele czasu, zanim ta nowa dyscyplina akademicka utwierdziła swoją pozycję. Jeszcze w 1877 r. Senat Uniwersytetu w Cambridge odrzucił propozycję założenia laboratorium psychofizycznego (dwa lata przed tym, zanim powstało Laboratorium Wilhelma Wundta w Lipsku). Psychologia w Wielkiej Brytanii intensywnie zaczęła się rozwijać dopiero w latach dwudziestych XX w.

Jej początki były niezależne zarówno od amerykańskiego behawioryzmu, jak i od popularnych na kontynencie kierunków psychologii całości i postaci. Jedną z pierwszych definicji tej nauki sformułowana została tuż na początku okresu międzywojennego. John Laird w artykule *The psychological interpretation of sense data* (1919) napisał: „Psychologia, jak się uważa, zajmuje się umysłem. Umysł to kontinuum aktów, takich jak akty wierzenia, przypuszczania, spostrzegania, odczuwania, wybierania, pragnienia, i innych, takich jak te. Te «akty» lub też «doznania» odnoszą się do swoich przedmiotów; przedmioty te są fizyczne, nie umysłowe. Szczegółowe ich rozważanie zatem powinno być pozostawione naukom fizycznym”¹ (s. 262).

Rok 1920 to przede wszystkim punkt zwrotny w błyskawicznym upowszechnianiu się psychologii stosowanej w Zjednoczonym Królestwie (wówczas zwanej psychologią przemysłową): w latach 1920–1924 ponad 40 000 kandydatów na państwowe urzędy było wybranych na podstawie testów psychologicznych. W rezultacie gwałtownie rozwijała się psychometria i opublikowano wiele wyników badań

¹ Wszystkie cytaty angielskie w tłumaczeniu autorów.

i teorii o fundamentalnym znaczeniu, poczynając od Cyrila Burta *Mental and Scholastic Tests* w 1921 r. Wkrótce potem Charles Spearman w *Nature of Intelligence* i *Principles of Cognition* przedstawił swoją koncepcję „trzech praw neogenezy”. Jakiś czas później John C. Raven skonstruował Test Matryc Progresywnych ukierunkowany na badanie wyróżnionego przez Ch.E Spermmana czynnika „g”, skonstruowany w taki sposób, że jego wyniki były tylko w bardzo ograniczonym stopniu zależne od czynników „kulturowych”². Znalazł on szerokie zastosowanie w armii brytyjskiej podczas drugiej wojny światowej. Rozwój psychometrii nie ograniczał się jednak tylko do konstrukcji narzędzi. W 1925 r. Ronald A. Fisher opisał analizę wariancji (*Statistical Methods for Research Workers*), a inne metody były rozwijane przez Williama McDougalla.

W ten sposób psychologowie profesjonaliści – zarówno naukowiec, który poświęcał cały swój czas badaniom psychologicznym, jak i praktyk oferujący powszechnie szanowaną sztukę – stali się trwałym zjawiskiem w społeczeństwie brytyjskim. Spearman, Myers, Burt, Bartlett, Edgell stanęli przed trudnym i skomplikowanym zadaniem. Nie mogli już dłużej być niezależnymi pionierami, lecz musieli kierować rozwojem swojej dziedziny wiedzy tak, aby nie utonąła w powodzi praktycznych problemów albo nie zagubiła się w akademickim oderwaniu od życia.

Historia psychologii brytyjskiej okresu międzywojennego może być przedstawiona w odniesieniu do trzech kluczowych obszarów: fabryki, szkoły i kliniki. Jest również bardzo istotne, aby zwrócić uwagę na badania statystyczne – brytyjska szkoła psychologiczna opracowała wiele metod do dziś powszechnie używanych na całym świecie. Ponieważ trudno rzetelnie przedstawić rozwój brytyjskiej psychologii w dwudziestoleciu w tak krótkim artykule, zaproponowany zostanie tutaj przegląd tylko niektórych tematów, które wydają się mieć znaczenie dla współcześnie prowadzonych badań.

PSYCHOLOGIA PRZEMYSŁOWA – FABRYKA

Charles Samuel Myers założył Cambridge Laboratory of Experimental Psychology w 1912 r. Po pierwszej wojnie światowej starał się już jednak przede wszystkim doprowadzić do tego, aby psychologia znalazła zastosowanie w rozwiązywaniu możliwie wielu ludzkich problemów. W 1921 r. był więc jednym z założycieli National Institute of Industrial Psychology (NIIP). Rok później opuścił ostatecznie Cam-

² Więcej na temat tego Testu, dla rozwoju psychometrii rzeczywiście bardzo ważnego, znajdzie czytelnik w pracy: B. Hornowski (2009), *Teoretyczne i psychometryczne podstawy psychologicznych badań zdolności i rozwoju człowieka*, PTPN i UAM, Poznań (przyp. red. nauk. W.Z.).

bridge, aby poświęcić się całkowicie pracy w NIIP. Myersowi udało się zatem zinstytucjonalizować ideę „psychologii stosowanej” rozumianej przede wszystkim jako zajęcie pochodne: znajdowanie zastosowań dla „czystej psychologii” (Costall, 1998; Costall, 2001).

Od początku psychologia stosowana istniała w kontekstach przemysłowych. Niektórzy przemysłowcy bardzo szybko dostrzegli pożytek płynący z zastosowania testów psychologicznych w doborze pracowników. W związku z tym szybki wzrost znaczenia psychologii w tym okresie wiele zawdzięcza finansowemu zaangażowaniu przemysłu. S. Rowntree, właściciel Rowntree Cocoa Works, zatrudnił w 1922 r. pierwszego w historii Wysp Brytyjskich psychologa fabrycznego, z zadaniem przeprowadzania naboru pracowników i zmniejszania odczuwanego przez nich zmęczenia. Rowntree ustanowił także wkrótce dział psychologiczny w swojej fabryce, który istniał aż do 1946 r. Do 1938 r., po opublikowaniu książki *The Human Factor in Business*, grupa psychologów pracujących w jego fabryce (i współpracujących z NIIP) ograniczyła liczbę pracowników, którym przydzielono niewłaściwe stanowisko pracy, oraz ograniczyła czas potrzebny na wyszkolenie nowych pracowników. W 1932 r. Rowntree ofiarował z kolei 3000 funtów na badania mające na celu zaprojektowanie pudełka czekoladek. Badacze z NIP zapytali 7000 osób o ich upodobania odnośnie do tych słodyczy, zwyczajów związanych z ich kupowaniem i ulubionego wyglądu pudełek. Odkryli, że mężczyźni przeważnie kupują czekoladki dla kobiet, a powszechnie preferuje się pudełka proste, niezbyt ozdobne. Kolejne 3000 osób miało szczęście brać udział w degustowaniu 45 różnych czekoladek, spośród których został dobrany ostateczny produkt.

Przykład ten pokazuje, jak to właśnie fabryka stawała się stopniowo najważniejszym miejscem pracy dla psychologów na Wyspach Brytyjskich. W tym względzie Wielka Brytania wyprzedzała, a właściwie ignorowała to, co działo się na kontynencie europejskim, a bardziej przypominała Stany Zjednoczone u szczytu wielkiego rozkwitu gospodarczego lat dwudziestych. Co więcej, ten sposób ulepszania produkcji przemysłowej – wprowadzanie „ludzkich technologii” optymalizujących użycie dostępnej siły roboczej – był kolejnym rezultatem nowoczesnego podejścia do pracy. Standaryzacja, „naukowe” przyglądanie się każdemu aspektowi i szczegółowi procesu produkcji (zatem także ludzkiemu czynnikowi biorącemu w nim udział) wywodzą się z tej samej mentalności, która zrodziła rewolucję przemysłową w Wielkiej Brytanii na początku XIX w. W dalszym ciągu Wielka Brytania znajdowała się zatem na czele światowego postępu gospodarczego. Popularność tego „postępowego i naukowego” podejścia wśród brytyjskich biznesmenów pomogła zaś rozwijać się samej dyscyplinie naukowej – nie tylko poprzez wsparcie finansowe, ale przede wszystkim dzięki powszechnemu zainteresowaniu wynikami badań, które przyspieszało rozwój podstaw wiedzy w psychologii oraz jej metodologii.

PSYCHOLOGIA EDUKACYJNA – SZKOŁA

Zapoczątkowanie powszechnej edukacji doprowadziło do zauważenia konieczności testowania zdolności umysłowych tysięcy dzieci uczęszczających do szkoły. W 1921 r. Cyril Burt opublikował szeroko wykorzystywane *Mental and Scholastic Tests*. The Board of Education's Consultative Committee opublikował zaś już w 1924 r. *Psychological Tests of Educable Capacity*. Praca ta stała się punktem przełomowym w historii psychologii edukacyjnej w Wielkiej Brytanii. Jej powstanie wzbudza duże zainteresowanie psychologicznymi technikami użytecznymi w edukacji i zachęca do częstszego wykorzystywania testów psychologicznych podczas egzaminów szkolnych. Daje także potwierdzenie, że stosowanie badań psychologicznych posiada przyzwolenie odpowiednich władz. Od tego momentu psychologowie zaczęli odgrywać ważną rolę w tworzeniu polityki oświatowej. Pośród nich znajdują się Burt i Edgell. Do dziś to oni uważani są za najważniejsze postacie psychologii okresu międzywojennego.

Sir Cyril Burt, prekursor psychologii edukacyjnej na Wyspach Brytyjskich, pracował dla London County Council i opracował brytyjskie normy dla testu inteligencji Bineta-Simona³. Burt tak opisywał cel tych testów: „znalezienie poziomu, do jakiego przynależy każde dziecko, i następnie zapewnienie mu najbardziej stosownego do jego możliwości kształcenia, by w końcu znaleźć mu miejsce w zawodzie określonego typu, który natura mu wyznaczyła”. Bez wątplenia opis Burta odzwierciedla naiwny entuzjazm pierwszych psychologów, którzy sądzili, że możliwy jest precyzyjny pomiar cech psychologicznych.

Cyril Lodowic Burt był zaangażowany w tworzenie opieki nad dziećmi w Wielkiej Brytanii. Jego praca *The Young Delinquent* doprowadziła do otwarcia London Child Guidance Clinic w Islington w 1927 r. Powyżej wspomniana książka prezentowała studia indywidualne nad 200 dziećmi, które popełniły przestępstwa. Najwartościowszą cechą tego badania stanowiła grupa kontrolna 400 dzieci nieprzejawiających zaburzeń, w podobnym wieku, pochodzących z tej samej klasy społecznej, zazwyczaj mieszkających na tych samych ulicach i uczęszczających do tych samych szkół, co dzieci z grupy eksperymentalnej. Zgodnie z poglądami Burta okazało się, że zaburzenia psychiczne stanowią względnie nieistotne podłoże przestępczości, natomiast jej głównym czynnikiem miał być postulowany przez niego „defekt temperamentu”. Miał on być charakterystyczny dla tych osób, które – bez defektu inteligencji – od urodzenia lub też od wczesnego dzieciństwa przejawiają

³ Jego późniejszą wersją jest opracowana przez L.M. Termans Stanfordzka Skala Bineta, więcej: A. Anastasi, S. Urbina (1999), *Testy Psychologiczne*, Pracownia Testów Psychologicznych, PTP, Warszawa, s. 62 i nn. (przyp. red. nauk. W.Z.).

stale niestabilność emocjonalną. Jako cztery najczęstsze przyczyny przestępczości naukowiec wymienia niewłaściwe wychowanie, specyficzne instynkty, ogólną niestabilność emocjonalną i chorobliwą emocjonalność. We wnioskach pracy Burt stwierdza, że trudno jest przyjąć jako przyczynę przestępczości ogólne czynniki dziedziczne lub środowiskowe. Według niego na stanie się przestępcą nade wszystko wpływają czynniki natury psychologicznej (Burt, 1925).

W 1931 r. Burt został profesorem i kierownikiem Katedry Psychologii w University College London, zastępując na tym stanowisku Charlesa Spearmana. Pracując w stolicy, Burt miał wpływ na wielu studentów, łącznie z Raymondem Cattellem i Hansem Eysenkiem. Był pierwszym psychologiem brytyjskim, który za swój wkład w opracowywanie testów psychologicznych i za poszerzenie możliwości edukacyjnych otrzymał tytuł szlachecki (Hearnshaw, 1979).

Kolejnym ważnym badaczem, którego prace wywarły znaczący wpływ na międzywojenną psychologię brytyjską, była Beatrice Edgell (Valentine, 2001), pierwsza kobieta na stanowisku przewodniczącego British Psychological Society i pierwsza kobieta profesor psychologii w Wielkiej Brytanii (otrzymanie przez nią stanowiska profesora w 1927 r. przyciągnęło dużą uwagę mediów). Studiowała w latach 1900–1901 pod kierunkiem Oswalda Külpego na Uniwersytecie w Würzburgu, gdzie jako pierwsza Brytyjka otrzymała doktorat z psychologii. Założyła jedno z pierwszych laboratoriów psychologicznych w Brytanii, a jej badania i praca naukowa dotyczyły filozofii oraz psychologii eksperymentalnej. Prace z psychologii dotyczyły między innymi udoskonalenia chronoskopu Hippa (odmiany „stopera” specjalnie zaprojektowanego, celem umożliwienia precyzyjnych pomiarów w milisekundach) oraz funkcjonowania pamięci dzieci szkolnych. W tamtym czasie chronometria umysłowa była ważna z powodów naukowych i ideologicznych. Dla ówczesnych naukowców dokładny pomiar czasu z dokładnością poniżej jednej sekundy był potrzebny do wyciągania wniosków na temat procesów umysłowych. Z drugiej strony precyzja pomiaru wyrażona liczbowo stanowiła dowód naukowości nowej dziedziny wiedzy, stała się wtedy rodzajem *sacrum*, miała na celu uczyńnię z psychologii nauki równej fizyce i fizjologii. Edgell (1929) dokonała również rozróżnienia między wspomnieniami osobistymi (związanymi z pamięcią osobistą) i nieosobistymi (niezwiązanymi z czyjąś historią życia), obecnie ogólnie określanymi jako pamięć „epizodyczna” i „semantyczna”. Wprowadzenie tych pojęć przypisuje się Endelowi Tulvingowi.

Typowym przykładem badania prowadzonego przez psychologa oświatowego w Wielkiej Brytanii w owym czasie jest praca Shepherda Dawsona (1936). Autor próbował wykazać wpływ środowiska na umysłowość. „Wydaje się, że istnieje związek, chociaż niezbyt bliski, pomiędzy poziomem inteligencji dzieci a wielkością domów, w których badane dzieci mieszkały; istnieje tendencja, że bardziej in-

teligentne dzieci mieszkają w domach z większą ilością pokoi” (s. 129). Sposobność do przeprowadzenia badania powstała, gdy dzieci przeprowadziły się do lepszych warunków mieszkaniowych w ramach programu oczyszczania slumsów. Dzięki temu można było ocenić wpływ zmiany środowiska na umysły dzieci w zakresie ich inteligencji. Wykorzystano testy inteligencji Bineta w wersji poszerzonej przez Termana. Wyniki wykazały, że przeciętny poziom inteligencji zarówno chłopców i dziewcząt w grupie „po przeprowadzce” był nieznacznie wyższy podczas drugiego badania niż w czasie pierwszego (przed przeprowadzką), a w grupie porównawczej (dzieci, które nie zmieniły miejsca zamieszkania) nie zmienił się.

PSYCHOLOGIA KLINICZNA – KLINIKA

W tym okresie powstała sekcja medyczna British Psychological Society, która za podstawowe cele uznała stworzenie forum do wymiany poglądów na temat psychoterapii i psychopatologii. Od początku psychologowie byli zainteresowani problemem nerwicy frontowej podczas pierwszej wojny światowej. Jedną z pierwszych prac została napisana przez Graftona E. Smitha i Toma H. Peara (1917) – zatytułowana *Shell Shock and its Lessons*. Autorzy stwierdzili: „Lekarz francuski powiedział: «Il n’y a pas de maladies» [Nie ma choroby, są jedynie chorzy ludzie] i następnie wyjaśnił: «Jakakolwiek byłaby trafność tego stwierdzenia, to jest bez wątpliwości prawda w przypadku żołnierzy dotkniętych chorobą nerwową. Każdy przypadek jest przypadkiem swoistym i za taki musi być uznany przez wszystkich, czy to laików czy lekarzy, którzy są zainteresowani jego naturą i leczeniem». Problemy przejawiane przez wiele zaburzeń klasyfikowanych pod oficjalną nazwą nerwicy wojennej są wyjątkowo liczne i zróżnicowane. Ich usunięcie dlatego wymaga podobnie zróżnicowanego repertuaru «ruchów otwierających» ze strony lekarza”. Po pierwszej wojnie światowej w Wielkiej Brytanii żyło 65 tysięcy byłych żołnierzy otrzymujących renty inwalidzkie z powodu nerwicy wojennej.

Jedną z ważniejszych instytucji, która rozwijała się wraz z London Psycho-Analytical Society w tych czasach, była Medico-Psychological Clinic, znana także jako Brunswick Square Clinic, założona przez Jessie Murraya i Julie Turner, działająca w latach 1913–1922. Rozwinięto w niej pierwszy program szkoleń psychoanalitycznych na Wyspach Brytyjskich oraz oferowano inne formy terapii wielu pacjentom, także tym cierpiącym na nerwicę wojenną. Duże zróżnicowanie psychoanalityków, jak i ich wcześniejsze doświadczenia oraz różnorodność podejść psychoterapeutycznych, połączona z eklektyzmem metod, były typowe dla istniejących w tych czasach terapii „leczenia słowem”. Było to jeszcze przed stworze-

niem modelu szkolenia typowo Freudowskiego, zgodnego z poglądami panującymi na kontynencie. Z kolei poważniejsze zainteresowanie problemami chorych doprowadziło do tworzenia szpitali i ośrodków leczenia – między innymi powstał w tym okresie najświetniejszy szpital, w którym, już w okresie drugiej wojny światowej i później, Hans Jürgen Eysenck prowadził swoje badania. Henry Maudsley i Frederic Mott doprowadzili do stworzenia kliniki służącej leczeniu i badaniu chorób psychicznych – w 1922 r. otwarto Maudsley Hospital.

Margaret Lowenfeld, z wykształcenia lekarz, zainteresowała się psychologią dzięki swej lekarskiej praktyce dziecięcej w slumsach Glasgow. W 1928 r. przeprowadziła się do Londynu i założyła Institute for Child Psychology, z misją „odbudowywania psychicznego i fizycznego zdrowia” oraz „pomagania rodzicom w zrozumieniu i kierowaniu ich dziećmi”. Podkreślała rolę rozumienia dzieci raczej poprzez ich zabawy niż poprzez mowę. Traktowała bowiem zabawę „jak zaszyfrowany język”, dzięki któremu problemy dzieci mogły być odkryte. Lowenfeld World Technique pozwala na to, żeby dzieci za pomocą lalek tworzyły opowieści wyrażające to, czego nie potrafią opisać słowami. Wiele testów i technik jej autorstwa, opisanych w *Play in Childhood* (1935, wyd. 2 1991), jest ciągle używanych w pracy klinicznej z dziećmi. Niemniej nie milkną dyskusje psychologów nad trafnością i interpretacją technik projekcyjnych tego typu.

W tym samym roku (1928) założono też London Child Guidance Centre Demonstration Clinic, która zajmować się miała „niedorozwiniętymi dziećmi, przestępcami” oraz dziećmi „nerwowymi i trudnymi wychowawczo”. Właśnie w tej klinice pracował John Bowlby i rozpoczął w niej w 1936 r. serię badań nad doświadczeniami rodzinnymi młodocianych złodziei.

O ile zatem w zakresie stosowanej psychologii „przemysłowej” Brytyjczycy byli bardzo podobni do Amerykanów, podążali przy tym całkowicie samodzielną ścieżką, odrębną od wzorców kontynentalnych, o tyle w zakresie psychologii klinicznej należeli do szerszego nurtu europejskiego. Psychoanaliza, techniki projekcyjne i podejście Junga przez wiele lat pozostawały ważne i popularne w praktyce klinicznej psychologów brytyjskich.

PSYCHOMETRIA I STATYSTYKA

Analiza czynnikowa, metoda statystyczna pozwalająca wykryć systematyczne związki między korelacjami zmiennych, jest w istocie osiągnięciem psychologii brytyjskiej. W 1904 r. Charles Edward Spearman, doktorant Wilhelma Wundta, wprowadził pojęcie czynnika w dwóch artykułach, które zrewolucjonizowały po-

dejsście do pomiaru różnic indywidualnych (Spearman, 1904a; 1904b)⁴. Najśłynniejsza książka Spearmana *The Abilities of Man, their Nature and Measurement* po raz pierwszy została opublikowana w 1927 r. Badacz rozwinął w niej teoretyczne podstawy koncepcji inteligencji ogólnej i zasad oceny trafności pomiaru inteligencji. Główne założenia teorii inteligencji bardzo ściśle określają sposób konstruowania testów, aby mierzyły one Spearmanowski czynnik *g*, do dziś zakładany przez autorów wielu znanych testów inteligencji. Dotyczy to chociażby Matrycy Progresywnych Ravena (który rzeczywiście intensywnie współpracował ze Spearmanem podczas przygotowywania tego testu). Wedle prof. Jana Strelaua, popularność prac Spearmana sprawiła, że czynnik *g* stał się jednym z podstawowych pojęć leżących u podstaw wielu testów inteligencji, bez których psychologowie praktycy byłiby właściwie bezradni (Strelau, 2000).

Pod kierunkiem Spearmana studiowało dwóch innych znanych psychologów – Raymond Cattell i David Wechsler. Spearman bowiem kierował jako profesor katedrą psychologii w University College London od 1907 do 1931 r. Można by nawet powiedzieć, że stworzył swoją własną „czynnikową” szkołę psychologii na tej uczelni. Od innych badaczy inteligencji różnił się właśnie tym, że starał się przystosowywać metody analizy czynnikowej, wywodzące się z praktycznych zastosowań, do potrzeb ogólnej teorii psychologicznej.

W 1935 r. Peter Wellington Alexander stworzył Test Passalong, który stał się później elementem Alexander Performance Test, miary konkretnej i abstrakcyjnej inteligencji (Alexander, 1935). Spośród prac podejmujących problem istnienia czynnika ogólnego *g*, jego badania są najbardziej interesujące i metodycznie dokładne. Była to pierwsza próba połączenia metod Thurstone’a z teorią Spearmana. We wspomnianym tekście prezentuje cztery baterie werbalnych, wykonaniowych, mechanicznych i spostrzeżeniowych testów, zastosowanych w czterech różnych populacjach eksperymentalnych. Cztery matryce korelacji były poddane analizie czynnikowej z wykorzystaniem metody centroidalnej. Kolejne rotacje ortogonalne pozwoliły Alexandrowi wykryć ostateczną strukturę składającą się – jego zdaniem – z pięciu niezależnych czynników: czynnika inteligencji ogólnej *g*, czynnika werbalnego *v*, czynnika wykonaniowego *F*, czynnika charakterologicznego *X* (który

⁴ „Koncepcja” analizy czynnikowej powstała w okresie pracy Ch.E. Spearmana w Instytucie W. Wundta w Lipsku. Jej pierwsza artykulacja powstała w gronie kilku innych asystentów. A jej zapis zawiera artykuł: F. Krueger, Ch. E. Spearman (1907), *Korrelation zwischen verschiedenen geistigen Leistungsfähigkeiten*, „Zeitschrift für Psychologie”, nr 44, s. 50–114. Zarówno ten artykuł, jak również inne prace F. Kruegera są w literaturze przedmiotu rzadko cytowane, jak się wydaje, ze względu na niesławną przeszłość ich autora w okresie panowania hitleryzmu. Na uwagę zasługuje to, że w wymienionej pracy podstawę dla dalszej analizy stanowiły współczynniki korelacji wyników w poszczególnych „testach” obliczone według wzorów dla korelacji rangowej.

nazwał „wytrwałością” albo „wołą sukcesu”) oraz czynnika Z, którego nie udało się jednoznacznie wyinterpretować na podstawie posiadanych danych. Z punktu widzenia analizy wieloczynnikowej, takiej, jak rozumie się ją dzisiaj, zasługą Alexandra było zdawanie sobie sprawy, już w 1935 r., ze znaczenia rotacji dla całej procedury analizy czynnikowej.

Jeszcze jednym wielkim międzywojennym osiągnięciem w zakresie psychometrii było wynalezienie analizy wariancji. Ronald Fisher po raz pierwszy zastosował ją w 1921 r. Stała się ona powszechnie znana po tym, jak w 1925 r. przedstawił ją w książce *Statistical Methods for Research Workers*. W rezultacie podstawy współczesnej psychometrii zostały stworzone właśnie przez przedwojennych psychologów brytyjskich.

PSYCHOLOGIA POZNAWCZA

Jeden z pionierów badań poznawczych, sir Frederic Charles Bartlett (1886–1969), również był brytyjskim psychologiem, pierwszym profesorem psychologii eksperymentalnej na Uniwersytecie w Cambridge. Został powołany na tę funkcję w 1931 r. i sprawował ją aż do przejścia na emeryturę, 20 lat później. Chociaż wytyczał szlaki późniejszym badaniom psychologii poznawczej, uważał raczej swoje prace, szczególnie dotyczące procesów zapamiętywania, za przynależące do psychologii społecznej, i dopiero ostatnio zostały one docenione przez kognitywistów. Jedno z jego najślynniejszych badań dotyczyło formowania się pamięci (Bartlett, 1932). Napisał serię krótkich opowieści (znanych jako *The War of the Ghosts*), z których każda zawierała sekwencję wydarzeń, które były zarazem fasadowo logiczne i ukrycie nieracjonalne, zawierające wiele zdarzeń, które nie powinny z siebie wynikać. Tego typu historie opowiadał osobom badanym, aby później (czasem znacznie później) prosić je o przypomnienie sobie tak wiele, jak to tylko możliwe. Odkrył, że dla większości ludzi dokładne przypomnienie opowieści, nawet jeśli wcześniej usłyszeli ją wielokrotnie, okazuje się wyjątkowo trudne. Wyszukał na tej podstawie hipotezę, że elementy, które nie pasowały do schematu opowieści u słuchacza, były przez niego zapominane albo przekształcane w bardziej znajome formy. W ten sposób zastosował teorię schematu Henry’ego Heada. Zaproponował on ją, żeby wyjaśnić zdolność ludzi do rozpoznawania pozycji ciała zgodnie z kierunkiem jego ruchu. Termin „schemat” stał się w ten sposób podstawowym pojęciem wyjaśniającym w psychologii, szczególnie w podejściu poznawczym. Bartlett jest zatem uważany, tak jak Ebbinghaus, za jednego z „ojców założycieli” badań nad pamięcią. Pokazywał zawsze, że pamięć jest procesem aktywnym, a nie tylko faktograficznym zapisem wydarzeń. Rozwinął poza tym jeszcze bardziej metody

badania pamięci wydarzeń u ludzi, co pozwoliło mu analizować rodzaje błędów, które popełniają. Metoda ta jest znana pod nazwą reprodukcja seryjna.

Już bardzo wcześnie Bartlett opowiadał się przeciwko behawioryzmowi. Można to zauważyć w jednym z jego pierwszych artykułów, który opublikował wspólnie ze Smithem w „British Journal of Psychology” w 1920 r. Napisali wspólnie o Watsona *Psychology from the Standpoint of a Behaviourist* w taki oto sposób: „Jeśli zgodzimy się, że psychologia – o tyle, o ile jest prawdziwą nauką – nie powinna wykraczać poza badania warunków, w których mają miejsce reakcje na określone sytuacje, to co powinniśmy wówczas rozumieć jako owe warunki? Niewątpliwie, musimy włączyć w nie (1) badanie charakteru sytuacji wewnętrznej oraz (2) wzięcie pod uwagę warunków, które wynikają z historii życia badanej jednostki. Pośród tych ostatnich, i to szczególnie w odniesieniu do analizowania zjawiska myślenia, poczesne miejsce zajmują potrzeby, chęci, pragnienia i procesy afektywne, które to wszystkie razem nie są w żadnej mierze bardziej tożsame ze swoimi oznakami, niż jest z własnymi oznakami tożsame samo myślenie”.

BRYTYJCZYCY ZA OCEANEM

Wielu wpływowych psychologów zaczęło swoją drogę zawodową w Wielkiej Brytanii, a później przeprowadziło się do Stanów Zjednoczonych bądź do Kanady. Wspomniani tutaj będą tylko dwaj badacze, należy jednak pamiętać, że tym samym szlakiem podążyło także wielu innych.

William McDougall, zanim został mianowany Wilde Reader in Mental Philosophy w Oksfordzie, studiował medycynę na Uniwersytecie w Cambridge i w Szpitalu św. Tomasza. Już w 1920 r. objął katedrę w Harvardzie. Opuścił ten uniwersytet siedem lat później, aby założyć Katedrę Psychologii na Duke University w Karolinie Północnej. U początków kariery McDougall był niezwykle wpływowy. Jego pierwsza książka *Physiological Psychology* została opisana przez Leslie Hearnshawa (1964) jako tekst, który był dla jego pokolenia równie ważny, jak pół wieku później *Organisation of behavior* Donalda Hebba. Pionierskie dzieło McDougalla *Introduction to Social Psychology* (1908) wyjaśniające ludzkie zachowanie istnieniem licznych instynktów doczekało się 23 wydań. Równocześnie psycholog ten był bardzo ostrym krytykiem behawioryzmu. Jego antyredukcyjny argumenty były zawsze dobrze przemyślane i najczęściej trafne. Kiedy jeszcze pracował w Wielkiej Brytanii, opublikował artykuł na temat instynktu i nieświadomości (1919). Oto niektóre z jego ówczesnych opinii: „Instynkt jest powszechnie uznawany za wrodzony, lub – wedle sformułowania, które uważam za lepsze – instynkty są wrodzonymi dyspozycjami, elementami wrodzonej struktury umysłu. Czy in-

stynkty jakiegokolwiek gatunku obejmują całość tej wewnętrznej struktury? W przypadku ludzkiego umysłu zawiera owa struktura znacznie więcej niż tylko instynkty. Gdzie indziej dowiodłem, że instynkt jest nie tylko afektywną lub emocjonalno-konatywną dyspozycją, lecz zawsze ma również aspekt poznawczy, i że ów poznawczy element całości dyspozycji będącej instynktem w wielu przypadkach jest znacznie bardziej złożony, niż to się powszechnie uznaje” (s. 37). „Wraz z rozwojem życia pojęciowego (lub, ujmując to terminem psychologicznym, kory czołowej) różne instynkty są organizowane w systemy, a równocześnie z powstawaniem samoświadomości wszystko to jest integrowane i podporządkowywane w jeden wszystko obejmujący system, który jest właśnie charakterem określonego człowieka” (s. 41).

Philip Ewart Vernon wpłynął na rozwój psychologii na wiele sposobów. Skończył Uniwersytet w Cambridge w 1927 r., a potem pracował jako psycholog w Maudsley Hospital Child Guidance Clinic w Londynie. W pracy doktorskiej skoncentrował się na psychologii postrzegania muzycznego i percepcji słuchowej, lecz wkrótce potem zaczął współpracować z naukowcem z Harvardu, Gordonem Allportem, studiując ludzkie ruchy ekspresyjne oraz pracując nad narzędziem do pomiaru wartości powiązanych z osobowością (Allport, Vernon, 1931). Poprawione wydanie *Allport-Vernon Study of Values* (SOV) jest nadal szeroko używane przez psychologów, ponad 50 lat po ogłoszeniu pierwowzoru (Vernon, 1994). Vernon zaproponował teorię, wedle której zdolności poznawcze łączą się w grupy czynników, a jego ulubioną procedurą statystyczną była analiza czynnikowa (tak jak w przypadku innych brytyjskich teoretyków inteligencji, Spearmana i Burta). U szczytu hierarchii zdolności poznawczych w teorii Vernona znajduje się Spearmanowski czynnik *g*, który odpowiada za największą część wariancji inteligencji.

PODSUMOWANIE

W okresie międzywojennym ważnymi czasopismami stają się „British Journal of Psychology – Medical Section”, a od 1925 r. „Practical Psychologist”. Jednym z ważnych osiągnięć jest także opracowanie Testu Matryc Progresywnych przez J.C. Ravena (1938), które wyznaczają standardy testów inteligencji o zmniejszonym obciążeniu kulturowym do dnia dzisiejszego. W 1939 r. istnieje już sześć katedr psychologii (University of Cambridge – Frederic Bartlett; University of Manchester – Tom Pear; University of Edinburgh – James Drever; Bedford College London – Beatrice Edgell; University College London – Cyril Burt; King’s College London – Francis Aveling).

Psychologia brytyjska tego okresu charakteryzuje się odrębnością od kontynentu (z wyjątkiem dziedziny psychoterapii) oraz bliskimi związkami z psychologami amerykańskimi (w tamtym czasie były to bardziej zrównoważone kontakty niż dzisiaj). Wielu Amerykanów publikowało w brytyjskich czasopismach, a teorie i metody rozwijane na Wyspach Brytyjskich przyjmowano po drugiej stronie Atlantyku. Być może właśnie z powodu położenia Wysp pomiędzy Europą a Ameryką żadna z dominujących orientacji teoretycznych (psychoanaliza, behawioryzm) nie została przyjęta przez wszystkich psychologów, lecz były one stale kwestionowane w coraz to nowych debatach środowiskowych.

Wyrafinowanie i popularność metod statystycznych w międzywojennej Wielkiej Brytanii wciąż budzi podziw, sprawiając, że stare opracowania brytyjskich psychologów są nadal użyteczne. Statystyczne podejście szkoły Spearmana znalazło zastosowanie w pomiarze osobowości, postaw i wartości (czyli nie tylko inteligencji). Zaważyło ono również na rozwoju badań nad różnicami indywidualnymi po drugiej wojnie światowej – prace Eysencka na przykład ukierunkowane są na diagnozę struktur osobowości za pomocą wystandaryzowanych kwestionariuszy.

Rozkwit psychologii w międzywojennej Wielkiej Brytanii trzeba przypisać jeszcze jednemu ważnemu czynnikowi. Zanim nastąpił katastrofalny okres powojenny (po 1945 r.), społeczeństwo brytyjskie uważało się za lidera światowego postępu i rozwoju technologicznego. Rzeczywiście, rewolucja przemysłowa zaczęła się właśnie w Anglii i Walii, a dopiero potem rozszerzyła się na cały świat. Co więcej, brytyjska gospodarka i nauka utrzymywały dominującą pozycję na świecie przez cały wiek XIX, a niedawny konkurent, Niemcy, został właśnie pokonany. Lata dwudzieste były zaś kolejną dekadą gwałtownego rozwoju gospodarczego, który sprzyjał optymistycznym wizjom powszechnego postępu, w które świetnie wpisywało się zainteresowanie psychologią i znajdowanie zastosowań dla nowej dziedziny nauki. Ta zaś pozwalała wreszcie wykorzystać „naukowe metody” w odniesieniu do samej jednostki ludzkiej – dzięki temu jej powstanie i błyskawiczny rozwój były elementem znacznie większego zjawiska: kolejnego etapu modernizacji społeczeństwa brytyjskiego.

LITERATURA

Alexander W. P. (1935). *Intelligence, concrete and abstract*, „British Journal of Psychology, Monograph Supplements”, 6, 19.

Allport G. W., Vernon P. E (1931). *Study of values: A scale for measuring the dominant interests in personality*, Houghton Mifflin, Boston.

- Bartlett F. C., Smith E. M (1920).** *Is thinking merely the action of language mechanisms*, „British Journal of Psychology”, 11, s. 55–62.
- Bartlett F. C. (1932).** *Remembering*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Burt C. (1921).** *Mental and Scholastic Tests*, P. S. King and Son, London.
- Burt C. (1925).** *The Young Delinquent*, University of London Press, London.
- Costall A. (1998).** From the ‘pure’ to the ‘applied’: C. S. Myers and the British psychology, „Revista de Historia de la Psicología”, 19, s. 143–163.
- Costall A. (2001).** *Charles Samuel Myers (1973–1946)*, „The Psychologist”, 14, s. 464.
- Dawson S. (1936).** *Environmental influence on mentality*, „British Journal of Psychology”, 27, s. 129–134.
- Edgell B. (1929).** The nature of immediate experience. *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary Volumes. IX, “Knowledge, experience, and realism”*, s. 200–217. (Symposium with G. Dawes Hicks and G. C. Field) Memory, w: J. L. Garvin (Ed.). *Encyclopaedia Britannica* (14th ed., pp. 233–235), London.
- Fisher R. (1925).** *Statistical Methods for Research Workers*, Oliver and Boyd, Edinburgh.
- Fisher R. (1921).** Studies in Crop Variation. I. An examination of dressed grain from Broadbalk, „Journal of Agricultural Science”, 11, s. 107–135.
- Hearnshaw L. S. (1964).** *A short history of British Psychology*, Methuen, London.
- Hearnshaw L. S. (1979).** *Cyril Burt, psychologist*, Hodder and Stoughton, London.
- Laird J. (1919).** *The psychological interpretation of sense data*, „British Journal of Psychology”, 9, s. 261–280.
- Lowenfeld M. (1991).** *Play in Childhood*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McDougall W. (1919).** *Instinct and the unconscious*, „British Journal of Psychology”, 10, s. 35–42.
- Raven J. C. (1938).** *Progressive matrices*, H. K. Lewis and Co. Ltd., London.
- Rowntree B. S. (1921).** *The Human Factor in Business*. Longmans, Green, and Co, London.
- Smith G. E., Pear T. H. (1917).** *Shell Shock and its Lessons*, Manchester University Press, Manchester.
- Spearman C. E. (1904a).** „General intelligence” objectively determined and measured, „American Journal of Psychology”, 5, s. 201–293.
- Spearman C. E. (1904b).** *Proof and measurement of association between two things*, „American Journal of Psychology”, 15, s. 72–101.
- Spearman C. E. (1923).** *The Nature of Intelligence and the Principles of Cognition*, Macmillan, London.

- Spearman C. E. (1927).** *The abilities of man, their nature and measurement*, Macmillan, London.
- Strelau J. (2000).** *Tele-interview (Quo vadis psychologia Europea?)*, „*European Psychologist*”, 5, s. 152–154.
- Valentine E. R. (2001).** Beatrice Edgell: An appreciation. „*British Journal of Psychology*”, 92, s. 23–36.